अं नं. १८

संस्कृत — राजवाडे — (१८)

अंक १०७१० शाखा धर्मशास्त्र

ग्रंथनाम निरंशान् श्लोकी

ग्रंथकार

काल पृष्ठ

स्थल

✓ 3355

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

1

श्रीगणेशाय नमः ॥ दानाध्यापनयाजनस्य स्वविहिता विहिताः क्रियाः ॥ तत्राधिकार
संकोचकं तस्तारी चावबोधनी ॥१॥ चिराशौची [illegible] दार्थविभ्रमनेकस मता ॥ मिता
क्षरानन्तः स्वस्य स्वीत्तिमति पतेषु ना ॥२॥ दानादिषु [illegible] तेषु प्रवविधानप्र
काल स्वानापनोदो धर्मोचा [illegible] तो ॥३॥ नक्रमेण [illegible] तानतर्ज दानादि चोदना
[illegible] चत्प्रयोग ॥ भावार्थं तं [illegible] ॥४॥ [illegible] यानधिकृते विप्रे [illegible] अगानहि
अस्य दानाद्यनाः स्ववैद्यो [illegible] तो ॥५॥ पत्र भावार्थसानो [illegible] तात तं [illegible] गानि
नः ॥ तान तंम्याहि स्वसादीमन्त्रादी [illegible] चीयते ॥६॥ नदानादि निषेधेन कल्पनीया
तदर्थिता ॥ उक्तदानाविधानेन [illegible] र्थयकल्पनारे ॥७॥ एवं चैकस्य शावस्य ना
नायत्वं प्रयुज्यते ॥ तस्याऽपेक्षैषा [illegible] प्रामाणिकैः सदा ॥८॥ एवं व्यवस्थितेनैकस्य
कुशाद्वाशौचमित्य पक्षस्याः ॥ गर्भस्रावे नायदाहः ॥ ॥ षण्मासात्प्रसते रेतस्य पुत्र प
विषये गर्भमात्रे [illegible] मानातन्मास संख्यासमादिन मस्तु [illegible] नाद्बु शुद्धाः सपिंडाः ॥ अं
त्ये मासद्वये तु त्रिदिनमस्तु [illegible] तः पतं स्त्रीनिकस्या [illegible] नुवर्णस्य तुल्यं भवतिव

Joint Project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

यासि पत्न्योप्यते शौचमात्रं ॥१॥ षण्मासाभ्यंतराणि आद्यमासत्रयं चतुर्थमासः अंत्यमा
सद्वयमिति त्रीण्यपंतरालानि तत्र चतुर्थमासलक्षणांतराले गर्भमासे द्रवयाईषत्कठि
नतया वा यावत्स्थिते तिरवत्स्रवति सुतिमानां गर्भमाससंख्यासमदिनं चतुरात्रयेषु शुचिः स्या
त्॥ तस्मिन्नेव मासे प्रदुर्भ पास्त्रावेऽस्य सापिंडपुरुषाः सुस्नानेन शुद्धाः स्युः॥ ईषत्कठिणा त
18 पोस्त्रावे तु त्रिरात्रमशुचयः स्युः॥ [illegible] सिद्धः॥ ॥गर्भस्रावे मासतुल्यादि
वसास्त्रीणां स्नानमात्रमेव ईषत् [illegible] स्रावे चतुस्त्रिरात्रमिति॥ एतत्तु चतुर्थ
मासकृतगर्भे गर्भस्रावविषयमिति [illegible] मासांतरे ईषत्कठिनस्रावसंभवात्॥ अत्र
पुरुषग्रहणात्॥ ॥सपिंडस्त्रीपुं [illegible] शौचं ॥ यद्यपि मरीचिनः सपिंड[illegible]स्त्रीपुंसत
साधारण्येन त्रिरात्रमुक्तं॥ पाने मातुः [illegible] यामासंप्र त्र्यादीनामाद्दिनत्रयमिति तत्सम
प प्रसूमासविषयं॥ मासांतरेगर्भस्रावसंभवात्॥ तदेतदाकृअंत्येमासद्वयेन्त तीये अंत
राले सपिंडाः स्त्रीपुंसः साधारण्येन त्रिरात्रमशुचयः इति॥ मातुः पंचमे पंचरात्रं षष्ठे तु षड्
त्रं अशुचिः॥ पाने मातुर्षष्ठमासांतिः युक्ते स्यात्॥ यज्ञं कर्माद्दिषुरा ॥ सद्यः शौचं सापि

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(२)

अनां गर्भस्य पतने सती ति॥ तत्र चतुर्थमासं तत्र मृदुरूप गर्भस्रावविषयं॥ तत्रैव वृद्धवसिष्ठे
न सद्यःशौचविधानात्॥ एवं च स्रावविषये पात इति षष्ठि गर्भनिर्गमसामान्यात्॥ गौणत्वस्याच
तं तेषु मुख्यार्थपरत्वे श्रुतेरुक्तवचनविरोधापत्तेरिति यद्यपि मातान्तं मासे संख्यासमीद
नमस्तु चिरित्यपि विशेषेणोक्तं यथा द[illegible]मासं [illegible]पातमेवके अंतराले सपिंडानां स्नानमात्रमा
तु स्तु चिरात्र॥ मेवाशौचमिति विज्ञे[illegible]य॥ वृद्ध[illegible]त्तं मरीचिना गर्भस्रव पां यथा मासम्मि चि
रे तत्र मे त्रयः॥ राजन्ये तु चतुरात्रं॥ वै[illegible]मेव तु॥ अष्टद्वेन तु शूद्रस्य शुद्धिर्वेवात्र
कीर्तिनेति॥ अचिरेमास त्रयादर्वाक् [illegible]विडुत्तमे ब्राह्मणराज्ञोनो सप्तममासप्र
भृति पूर्णगर्भनिर्गमः प्रसव उच्य[illegible]जनन भिन्नेतारौ चंदशाहादिकं सर्वे
षां सपिंडानां मातुश्च यथावर्णं वक्ष्यमाणं भवतीस्याह॥ अतः परं स्त्रीति व[illegible]रीत॥
न दुक्तं मरीचिना राजा नेमूतेम नेवापि सपिंडानां दशाहके मिति॥ अत ऊर्ध्वं स्वजा
त्युक्तं तासामाशौचमिन्यत न तद्दिन स्मरणात्॥ अत ऊर्ध्व षण्मासाद् ऊर्ध्वमित्यर्थः॥
प्राग्उपनयनाद्द्वयोर्वस्या निमित्ते यासि सर्वे पामन्तिकां ते तथैव चेति॥ जन्माशौचस्य

राम २

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

यद्येशौचं नरसौ सर्वेषां वर्णानां तुल्यमित्याह ॥ चातुर्वर्ण्यस्येति तदुक्तं व्याघ्रपादेन तुल्यं
वयसि सर्वेषामतिक्रांते तेनैव चेति ॥ जन्माशौचस्य मध्ये शिशुमरणे जन्माशौचसं
कोचो नास्तीत्याह ॥ जन्माशौचांतराले यदि शिशुर्नाशनं नाप्नुवपोर्ध्वैककालेन शो
निष्पत्तेर्ब्राह्मणजन्मनस्तस्माशौचमस्त्येव कूर्मः ॥ प्राङ्नालछेदनाच्चेन्निधनमुपगतं
स्तत्राहे पित्रोः शुद्धिः सर्वेषां सूतिकाया सकलं पित्रोः शुद्धिः सद्यः ॥ नाल
छेदनात्पूर्वं शिशुमरणे निष्क्रमणे मेवास्य सर्वेषां सपिंडानां तु जन्माशौ
चमस्त्येव ॥ दाशाभ्यंतरे बाले प्रमीते तस्य बांधवैः ॥ शावाशौचं न कर्तव्यं सूत्या
शौचं विधीयते इति स्मरणात् ॥ नाले ते नास्त्यतावं न मात्रो चेति स्मृतेः ॥ छिन्ने ना
ले ततः पश्चात्सूतकं ॥ छिन्ने नाले ततः पश्चात्सूतकं तु विधीयते इति जैमिनिस्मरणात् ॥
जाते मृते मृते जाते प्राग्युक्तं च नाधिकं ॥ नालछेदनादर्वाक्शिशुमरणे तु सपिंडानां
जनननिमित्ताशौचं त्रिरात्रमेव ॥ तथा च बृहन्मनुः ॥ जीवन्जातो यदि मृतः सूतके शौ
च सूतकं ॥ मुहूर्तं जीवितो बालः पंचत्वं यदि गच्छति ॥ मातुः शुद्धिर्दशाहेन सद्यःशौ

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(३)

मास्तु बांधव इति चत्रैव इति तत्रैव व्ययरथाऽजननानंतरं नाभिवर्धनात्प्राङ् मृते
पि चाहीनोऽजनने निमित्ताशौचं दिनत्रयं सद्यः शौचं त्वनिहोत्रार्थे स्नानोपस्पर्शनो
चत्काल शौचमिति शेषवचनात् ॥ स्त्रीणां तु सकलमातुरित्यभिधानादेवमातुः स
मग्रमाशौचं पक्षत्रये पित्रोस्तु मरणाशौचस्य स्नानाच्छुद्धिरित्याह ॥ प्रेतस्तु शुद्धि
स्तु सद्य इति ॥ ॥ तथाच विष्णुः ॥ ॥ जाते मृते मृते जाते सद्यः शौचं कुलस्यात्वि
ति कौसायनोपि ॥ अनिर्दशेदद[illegible] पत्तौ यदि गच्छति ॥ सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न
प्रेताचोदकक्रियाइति ॥ तदर्थं तान्य[illegible] त्रं तदू राहित्य दशस्थ प्रेत मृतस्तदेशान्प्रे
ताशौचं यदि तत्र सपिंडजननं तदा[illegible] कमपि नैव कार्यं ॥ किंतु पूर्वाशौचेन शेषेण
च शुद्धिः यदा तु नाभिच्छेदनात्प्राक्[illegible] मस्तदा मातृजन्मनाशौचसंकोच
जन्मनाशौचं न स्तु शुद्धिरिति ॥ दशाहादुपरि उपनयनात्प्राक् सपिंडानामेव स्या
निमित्ताशौचमाह ॥ स्मानंप्रा तोयंद[illegible] जलतोहः पतते अग्निदग्धे दग्धे त्व
त्रोपि सद्यस्तदुपरि दिनमात्र्यं दत्तस्थौल्यः ॥ सचौले तु त्रिरात्रं त्रिदिनमितरत्र तथा

राम ३

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

व्याघ्रनाहा स्यात् शौचं मातापित्रोस्तु पुत्रे त्रिदिनमदन्तजन्मनेसं निधौ न स्यात् चेष्टे ॥ नामकरणात्प्र
कृ स्यात् शौचं स्नानेन तु नियतं ॥ प्राक् नामकरणात् सद्यः शुद्धिः इति तोयस्पर्शनात् भ्यावस्नी
ले दंतीनामसुव्याप्ति तस्मिन् काले अतीतस्य संबंधिना सद्यः शौचं स चेद्दीर्घ दूषेण सव
ति ॥ आदंतजनने बाले प्रेते सद्यस्तु शुद्धिः न तस्याग्निसंयोगो नोदकक्रियेति चैकत्र अ
ग्निसंस्कारं नार्हति तस्य सद्यः शौचं विधानात् ॥ संति त्वग्निसंस्कारमहरात्रौ शौचं ॥ अ
हस्तदचकंन्यास्तु बालेषु चापि शौचं नीति स्मरणात् ॥ अदंत मृतेन त्वयेत्रिरात्रो गर्भ
च्युते तया ॥ सपिंडानां तु सर्वेषां अहोरात्रमशौचमिति ॥ स्मरणोच्च ॥ चूडाकर्म
चप्रथमे तृतीये चाब्दे स्मृते चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ॥ प्रथमे
चैव तृतीये वा कर्तव्यं शास्त्रचोदनात् ॥ ततन्नश्च दंतजननात् ऊर्ध्वं प्रथमे चापि चूडा
पर्यंतमेवाहः ॥ ततनकृतचूडस्य दंतजनने सत्यापि त्रिवर्षपर्यंतमेकाहस्त्व ॥ तथा
च विष्णुः ॥ दंतजाते प्यकृतचूडे त्वहोरात्रेण शुध्यतीति ॥ न पाकृतचूडानामशु
द्धिर्नैशाकी स्मृतेनिमतु वचनाच्च ॥ यदा तु संवत्सरे एव चूडाकर्म भवति तदा तु नद्धि

3A

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

८

वर्षस्यापि त्रिरात्रमेव तदाहोनद्विवर्षप्रभृत्याहयाज्ञवल्क्यः ॥ कृतचूडाभिप्रायेण
चैं तत्राप्येकाष्ठवृद्धस्त्वाक्षयपुस्ते दिनत्रयं इति वृसिष्ठोपि ॥ ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भे पत
ने वा सपिंडानां त्रिरात्रकमिति तदा द्विवर्षत्रयाद्दूर्ध्वं उभयमापद्यते याचौलोऽकृतेषुस्तदा
हस्त्रिदिनमिति ॥ यथाप्यकृतचूडस्यापि आत्र्यब्दादुपनयनात्पर्यंतं ज्ञातीनामाशौचं
त्रिदिनं तदाङ्गिराः ॥ यद्यपि कृतचूड... दंतोस्तु संस्थितः ॥ तदाह इत्यतो याप्येनमा
शौचं त्र्यहमाचरेत् ॥ इति तदेवं स... मुत्तमौ मातापित्रोर्विषयमाह ॥ माता
पित्रोरनिसंनिधौ पुत्रमस्यपेदं तत्सनन... मातापित्रोस्त्रिरात्रमाशौचं भवति बालाना
मदंतजानां त्रिरात्रेणाशुद्धिरिति ... रस्मरणात् ॥ संनिधिशब्देनात्र त्रिरात्र
माशौचादकः संबंधः ॥ विशेषज... भावलक्षणोभिमतो वैजिकादभिसंबंधादनु
रध्यादघं त्र्यहमिति ॥ अन्यजनकभावसंबंधो बाधिः स्याद्यास्त्रिरात्रस्मरणात् ॥ अयम
यविवेक प्राठ्यामिकरात्सद्यः शौचमिति तदूर्ध्वं दंतजननादर्वाग्नामसंस्कारप क्रिया
मेकाहः ॥ तत्तत्प्रथानात्सद्यः शौचं जातदंतस्य ... वार्षिके चौलादर्वागेकाहः प्रथम

राम ४

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

५८

वर्षाद्दूर्ध्वं त्रिवर्षपर्यंतं कृतचौलस्याहमाशौचं दंतजननस्यत्र्यहकाले ॥ वर्षत्रयादूर्ध्वं अकृतचूडस्य त्र्य
हः ॥ उपनयनादूर्ध्वं सर्वेषां दशाहादिकमिति ॥ तदेतत्सर्वमभिप्रेत्याह भगवान् याज्ञवल्क्यः ॥
आदंतजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ॥ त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतः परम्
मिति ॥ पित्रादीनामेवोनद्विवर्षे किंचिद्विशेषमाह ॥ ऊनद्व्यब्दे तु संस्थे तु निकं चूडे नीम्
सोदराणां दशाहं यद्वास्य त्र्यहत्वमेवाघं विषये शौचं केतु त्रिरात्रं ॥ स्त्रीपुरुषाने नष्टु ध्ये
स्त्रीषु पुरुषविषये ज्ञातिय सोपकार ... दानतो ॥ त्रिभिरुपनयनादूर्ध्वं गोत्रं ॥ के
च ॥ ऊनद्विवर्षे संस्थिते ... मेव स्मृती दशाहं दशाहत्रौ चेन सर्वेषां स
पिंडानां ॥ तथा च वैन्यः ॥ गर्भस्थे प्रेते ... शाहं ज्ञानत उभयोः कृते नास्ति सोदराणां चेनि
अयं तु पक्षो नादरणीयः ॥ प्रागुपनय ... पि ... त्रिरात्राशौचं पुंसे वचनं त्रितयीहित्वा
तु ॥ लोकविद्विष्टं ... शाशयवान् प्रकारांतरमाह ॥ पदोनदूनद्विवर्षे प्रेते संस्थिते पित्रोरिवास्य
रयेत्वलक्षणमाशौचं न सर्वेषां सपिंडानां ॥ तथा च स्मृत्यंतरं ॥ ऊनद्विवर्षे प्रेते मातापित्रोरेव
नैत्वेषामिति ॥ अस्य त्र्यहत्वलक्षणमाशौचं पित्रोरपि प्रेते तत्र पुनः कर्मण्यनधिकारायो
दकस्य सपिंडेष्वपि विद्यमानत्वे नामतापित्रोरेवेत्यय धायकानुपपत्तेः ॥ तदाह याज्ञवल्क्योपि ॥

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6)

त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यते। ऊनद्विवर्षे उभयोः सूतकं मातुरेवेति॥ अस्यार्थः॥
स्पृश्य सूतकं चेति। द्विविधमाशौचं सपिंडानामविशेषेण दशरात्रं समानोदकानां त्रिरात्रमि
त्यवस्था सर्वेषां। ऊनद्विवर्षे संस्थिते तु उभयोर्मातापित्रोरेव॥ स्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं भव
ति न सर्वेषां॥ तत्र दशपंचाशतरः सूतके मातुरेव नियतं जनननिमित्तमाशौचं अस्पृश्यत्वल
क्षणमातुरेव केवलं॥ तथोनद्विवर्षे [illegible] मातापित्रोरेव॥ अस्पृश्यत्वलक्षणमाशौच
मिति॥ अशौचकं तु [illegible] मातापित्रो [illegible] त्रिरात्रं स्नानेन तु आदंतजन्मनः सद्य इत्याद्यु
क्तमाशौचं भवतीति विवेक्तव्यं इत्यर्थः [illegible] पुत्रयोरवस्थानिमित्ताशौचमाह॥ स्त्रीणां
नेन न स्पृश्येन त्रिपुरुषनिवृत्तौ [illegible] कालादर्वाग्वाग्दानतो ह्यात् त्रिभिरपूर्य राम
नाद्रूढ गोत्र सूतकं चेति॥ अकृते [illegible] नायाः सुताया चूडाकरणं नाद्धुष्टेः ५
सपिंडानां॥ आचूडायां नुकृत्यायां सद्यः शौचं विधीयत इत्यापस्तंबस्मरणात्॥ अकृतचू
डावाग्दानात्प्राक् अहोरात्रेण शुद्धिः॥ अहःस्वद त्रके त्यास्तु बाले षु च विशेषु निमित्तस्मर
णात्॥ सापिंड्यं तु स्त्रीणां त्रिपुरुषपर्यंतमेव कन्यायामप्रत्तानां तु त्रिपुरुषपर्यंतं सापिंड्यावि

The Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. Joint project

58

विज्ञायत इति मनुस्मरणात्॥ वाग्दानादूर्ध्वं संस्कारात्प्राक् पतिपक्षे पितृपक्षे च त्रिरात्रमा
शौचं स्त्रीणामसंस्कृतानां तु त्र्यहं शुध्यंति बांधवाः॥ यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यंति तु सना
भय इति मनुस्मरणात्॥ अस्यार्थः॥ बांधवाः पतिपक्ष्याः सनाभयस्तु पितृपक्ष्याय
योक्तेनैव कल्पेन निवृत्तचूडानामित्यादिनोक्तेन त्रिरात्ररूपेण शुध्यंतीत्यनुवर्त्तते। त्रयस्ते
पा विवाहात्प्राक् तस्या युक्तत्वात्॥ अत एव मरीचिः॥ नारी पूर्वं प्रदत्ता तु यानैव प्रतिपादिता॥ अ
संस्कृता तु विज्ञेया त्रिरात्रमुभयत्र समं तथा॥ इति उभयोरपि तु पितृपक्षयोरस्य यः॥६॥ इदा
नीं सपिंडजननेऽनुपनीतमरणे च वर्णविशेषेणाशौचभेदमाह॥ जन्मन्यथो येन मृत्यावपि
च दशानि द्वादशाहानि पक्षमासं वर्णक्रमेणाशुचयश्चितनक्षुद्रजातिस्तु पक्षं वा नष्ट
स्ये पत्नी चोपरमाति कुलद्वेषके चाल्पवयस्या॥ पिग्दो विप्रगुरुस्यैमनवानि तु दिनं गुह्ये विहृच
सद्यः॥५॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः सपिंडजनने उपनीतस्य पिंडमानपो च यथावर्णं द
शाहद्वादशपंचदशत्रिंशद्दिनान्याशौचं भवति॥ उचितं तूत्तः पाकपक्षादूर्ध्वं शासु वर्णा
दिनवैश्यशूद्रस्य पुनः पुनः पक्षं पंचदशरात्रमाशौचं तदाह ब्राह्मणास्मृतिर्यथा याज्ञवल्क्यः धि
त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यत इति॥ मनुः पि दशाहं शावमाशौचं सपिंडेषु विधीयते॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

ऊनने प्येकमेवस्यानि त्रिपुणाः शुध्यतामिति ॥ क्षत्रियादीनधिकृत्य याज्ञवल्क्यः ॥ क्षत्रिय
द्वादशाहानि विप्रं वदशैचतु ॥ त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्यात् तदर्धं न्यायवर्तिनः शीत ॥ सपिंडाशौ
६ चप्रकृत्य रपवादमाह ॥ वानप्रस्थइति ॥ वानप्रस्थादीनामुपनमे स्नानमेव शौचं तथा चस्मृ
तिः ॥ देशांतरमृतं श्रुत्वा क्लीबे वैखानसे यतौ मृते स्नानेन शुध्यंति नृगन्ब्रह्मचारिणः
इति ॥ युद्धकाल इतनेनु युक्तां क्रांतनेष विधनं ... यिपितादिगुप्तेह वस्य चैकाहमाशौचं ॥ तथा
चस्मृतिः ॥ ब्राह्मणार्थे विपन्नानां ... पियो ... आहवे च हतानां तु मं चरात्रमशौ
चकमिति ॥ समं चमूर्धनिहतनस्य ... चमित्याह युद्धे विहतानस मनुः ॥ उद्यतैश्रा राम
हते शस्त्रैः क्षत्रधर्मेण तस्य च ॥ सद्यः ... तेपद्यः सद्यशौचमिति स्थितिरीति ॥ ५ ॥ ५
त्रीनि क्रांतशौचमाह ॥ शावेनीतं द ... इति विषयकत्वा ... मासास्त्रिरात्रं पक्षि
ण्यु ॥ षष्ठमासाद्दिनमिहनवमात्स्य ॥ ततः स्नानमात्रं ॥ स्नानं देशांतरस्थेत्यच्युपितत्विष
ये देशकालविशेषात्स्वंस्वंमातुः सपत्न्यास्त्रिदिनमिदमतिक्रांत्यशौचं माने ॥ शावाघ्रव
तिविषये ... त्रिमासात्रिरात्रं पक्षिण्या षष्ठमासाद्दिनमिहनवमात्प्राक् स्नानमात्रं ॥ स्नानंदे
शांतरस्थेत्यपित्त मनये देशकालविशेषस्वंस्वंमातुः सपत्न्यास्त्रिदिनमिदमतिक्रां

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

68

त्यजुरौचं समानं॥ शावचगृहपांडजन्माशौचनिवृत्तये॥ तदाह देवनास्तु हिरःप्रसवाशौचप्रष
तीतु शुद्धिनष्टपीतिनत्रापिपितुः॥ स्नानान्नैनतमेवसुद्धिः॥ तदुक्तं मनुना॥ ॥निर्दशांज्ञातिम
रणंश्रुत्वापुत्रस्यजन्मच॥ सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवइति॥ इदंचातीताशौ
चामुपनीतोपपमविषयंनपुनर्वयोवस्थाशौचविशेषविषयमपीत्याहदशाहप्रभृ
तिविषयकइतितदुक्तं व्याघ्रपादेन तुल्यं वयसि सर्वेषामतिक्रांते नैव यैव च॥ उपनीते
तु विषये तस्मिन्नेवातिकालक्रमि [illegible] मर्थः॥ ॥वयसित्रिवर्षादित्रयेयदाशौचं
आद्यं तज्जन्मनः सद्य इत्यादिवाक्यैर्वि [illegible] तवेषं ब्राह्मणादिवर्णानां तुल्यमविशिष्टं अ
तिक्रांतेदशाहादिके त्र्यहादेयदाशौचं [illegible] तदापरसर्वेषाममविशिष्टं उपनीते तु पुनस्तत्फलं पतन्
दशाहेद्वादशपंचदशत्रिंशद्दिनात्मकवयमाशौचं ब्राह्मणादीनां तस्मिन्नेव उपनीते
पञ्चमपक्षे तिकालक्रमातिक्रांतेशौचंभवति॥ नवयोवस्थाशौचातिक्रम इति विषयंपूर्वस्मा
ध्यकालविशेषमाह॥ प्राकृत्रिमासादित्यादि तथाचवृद्धवसिष्ठः॥ मासत्रये त्रिरात्रं स्या
त्षण्मासे पक्षिणी तथा॥ अहस्तु नवमादर्वाग्ऊर्ध्वं स्नानेन शुध्यतीति॥ यस्तु नद्यादिव्य

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan ... Mumbai

(४)

वा कृत देशांतरमृतः ॥ नत्सपिंडानां दशाहमर्धमासस्त्र याचूपागर्वादपि सद्यः शौचमित्यात
स्नाने देशांतरस्थे त्वेति तथाच स्मृतिः ॥ देशांतरमृतं श्रुत्वा क्लीबे खानसेयतौ ॥ मृते स्नाने न
शुध्यंति गर्भस्त्रावेणगोत्रिण इति देशांतरलक्षणं बृहस्पतिनोक्तं ॥ महानद्यंतरं यत्र गि
रिर्वा व्यवधायकः ॥ वाचोयत्र विभद्यंते तत देशांतरमुच्यते ॥ देशांतरं वदत्येके षष्टि
योजनमायतं ॥ चत्वारिंशद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्ये [...] यत्येकये ॥ एवं सपिंडाशौचमुक्त्वा मा
तापित्रविषयमाह ॥ अथ पितृमरण [...] इति तथा हपैठीनसिः ॥ पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दू
रस्थोपि हि पुत्रकः ॥ श्रुत्वा तद्दिनमा[...]य दशाहं सूतकी भवेत् ॥ स्मृत्यंतरमपि ॥ ॥ म
हागुरुनिपाते तु आर्द्रवस्त्रोपमासि[...]तीतेस्त्वपि कर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधि रीव
संवत्सरादिकं कार्यमित्यर्थः ॥ पितृपत्न्या [...] मातृव्यतिरिक्ताया विशेषमाह ॥ सपत्न्या
स्त्रिदिनमिति ॥ देशकालाविशेषादनाभियनते ॥ तथा च स्मृतिः ॥ पितृपत्न्यामपेतायां
मातृवर्जं द्विजोत्तमः ॥ संवत्सरव्यतीतेपि त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ॥ इदं चातीताशौचं
सर्वयपरियाधारणमिस्याह ॥ इदमतिक्रांताशौचं गमनमिति ॥ एतत्षण्मासाभ्यंतरपद्व्या

राम ७

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai joint project

७४

दिशुद्धिः ॥ श्लोकैः सगोत्रसपिंडाशौचमुक्त्वा असगोत्राशौचमाह ॥ पित्रोर्गेहे समूढा सप्रसवमरण
पायोर्नैक्यरेकरात्रत्रिरात्रे स्यातां पित्रादिकानाम यत्पितृमरणे शूद्रपु स्त्रिरात्रं ॥ एतेषामाचार्य
मातामहदुहितृसुतश्रोत्रियपत्निविप्रयाज्यखास्थ्रियेषु त्रिरात्रं त्रिदिवसमशुचिः सोदकश्रुभ
यत्र विवाहहृद्धे पित्रोर्गेहे दुहितुः प्रसवेपि त्रादीनामेकरात्रमाशौचं ॥ तस्यापि यमनपीत्रेषां
त्रिरात्रं नदाह विष्णुः ॥ संस्थिते तासु स्त्रीषु नाशौचं ॥ पितृपक्षे न त्प्रसवमरणे चेत्पितृगेहे
स्यातां तदैकरात्रं त्रिरात्रं चेति ॥ व्यव[स्थित]विषयं विकल्पः प्रसवपक्षाहः मरणे त्रिरात्र
मिति ॥ तथा च बांधवाज्ञस्यनुद् चौरां [illegible] स्मृ तासु प्रेतासु स्यात्तथे पक्षिणी तासु स्त्री
षु पितृयैह मृता सुपितृव्यादिबांधवा[illegible]माशौचं कुर्युरिति निःशंकवचनं स्याय ॥ अथवा
पित्रोर्गेहे समूढा प्रसवे मरणो वापि त्रादी[illegible]त्रादिशब्दादौ षष्ठ्या प्रवाभौ बांधवानामेकरात्रं
मातापितृसोदराणां त्रिरात्रमिति व्यवस्थयाशौचं भवतीति आस्मिन्पक्षे विष्णुवचनमप्येवमे
व व्याख्यातमेव यं ॥ दत्ता भानारी पितुर्गेहे प्रसूयता यद्यि येन वा अत्र बंधुव[र्ग] एकरात्रं शुचिस्तु
जनकस्त्रिभिरिति ब्रह्मपुराणे पित्रादिव्यवस्थ्येव विधाना त्र ॥ अत्र जनकग्रहणं जनन्योः
सोदराणां चोपलक्षणार्थं द्रष्टव्यं ॥ एवं चेत्पितृगेहे प्रसवे पितृपक्षीयस्यैकरात्रमाशौचम

(8)

रणेत्रिरात्रमेकरात्रंचयासंनिधानादिव्यवस्थयाभवति॥पितृगृहादन्यत्रप्रसवेमरणेवानास्त्याशौचं
।मातापित्रोःस्वगृहेजननमरणयोस्त्रिरात्रं।एकाहमपिमरणेत्रिरात्रंवक्ष्यति॥प्रसवेतयोरपि
नास्त्याशौचंकाल[illegible]भावादिविवेक्तव्यं॥मातापितृमरणेतुसंस्कृतायाःपुत्र्यास्त्रिरात्रमि
त्याशौचमित्याह॥अथपितृमरणइति॥अथयच्चमनुः॥पित्रोरुपरमेस्त्रीणामूढानांतु
कथंभवेत्॥त्रिरात्रेणैवशुद्धिःस्यादित्याहभगवान्यमइति॥आचार्यः॥उपनीयतुयः
शिष्यंवेदमध्यापयेद्द्विजः॥सकल्पं[illegible]तमाचार्यंप्रचक्षतइत्युक्तलक्षणः॥तस्योप
रमेत्रिरात्रंतथाहमनुः॥॥त्रिरात्रमा[illegible]चार्येसंस्थितेसति॥मातामहादीनामपितथा
तत्रव्यवस्थितिः॥॥अथमातामहाचार्यश्रो[illegible]ष्वशुचिर्भवेदितिप्रचेताअपि॥मृतेचर्त्विय
संस्कृतस्यपक्षिण्याशौचविधानात्[illegible]पाज्येचात्रिरात्रेणविशुध्यतीति॥माताना
महेमातुः॥पितृदुहितृसुतोदौहित्रःसंस्कृत[illegible]उक्तिनः॥असंस्कृतस्यपक्षिण्याशौचविधा
नाशौचंयस्यास्त्रिरात्रंपितृयाविपएव॥तथाचवसिष्ठः॥॥संस्थितेपक्षिणीरात्रिंदौहित्रेभगि
नीसुते॥संस्कृतेतुत्रिरात्रंस्यादितिधर्मोव्यवस्थितइति॥ऋत्विगपियजमानकुलंयातिनः॥
याज्योपिऋत्विक्कुलंयातिनोविचक्षितः॥अन्यत्राशौचोत्तरविधानात्॥दुहितृसुतेसत्र

राम
८

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

8A

दुहितृशब्देन तेनोपलक्षणया चद्दुहितुरुपनमेति चोक्तं त्रिरात्रं स्यादितरेषां यथाविधुरिति ॥ श्रो
त्रिय एकां शाखामधीत्य न वोधाय नोक्तः ॥ प्रातिवेश्यो विवक्षितः ॥ अनूचान व्याख्यानामेक श्रामि ण
नामेकरात्रस्य वक्ष्यमाणत्वात् ॥ अत एव मनुः ॥ श्रोत्रिये तूपसंपन्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति ॥
उपसंपन्नः प्रत्यासन्नः प्रातिवेश्याइत्यर्थः ॥ पुनः प्रवृत्तसंतानविश्लेषः ॥ न मातृवत्पारिग
[illegible] कन्या दूतोयमिति देवदत्तवत्स्यावयमिति वाड्ल
धिनः समपुरुषाः सपिंडाः त [illegible] ऊर्ध्वं [illegible] काः तथा च मनुः ॥ सपिंडता पुरुषो सप्तमे वि
न्मनोम्न्यतनस्मचणोत्सदनपर्यंतं समानोदकाः [illegible]
निवर्तते ॥ समानोदकभावस्तु जन्म [illegible] वेदन इति ॥ जन्मनाम्नोर्वेदनेपि च चतुर्दशपु
रुषादूर्ध्वं समानोदकभाव निमित्तम [illegible] पंतं ॥ समानोदकभावस्यानिमित्तस्या निवृद
ने ॥ जन्मनाम्नोर्यन्त्यं तत्र विज्ञानेपि [illegible] ष्याप्रेपि ॥ समानोदकभावस्यनुवर्तते ता चतुर्दश ॥
तृ ॥ जन्मनाम्नोस्मृतेरेकपत्यपर्यं गोत्रमुच्यत इति ॥ एतेषामुभयत्र ऊनन उपनीत मरणे च त्रिरात्र
माशौचं भवति ॥ तदाह याज्ञवल्क्यः ॥ त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यत इति ॥ अत्र त्रिरात्र
पक्षः ॥ समानोदकविषयः ॥ तदाह मनुः ॥ जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यत इति बृह
स्पतिरपि ॥ दशाहेन सपिंडास्तु शुध्यंति प्रेतसूतके ॥ त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नात्वा शुध्यंति गो

Joint project of The Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

९

त्र्यहमिति॥ सकुल्याः समानोदकाद्यस्यर्थः॥ पक्षिण्याः शौचमृत्त्विग्दुहितृसुतस्याहाध्यायी बं
धुवर्यांत्तेवासिष्वस्तु सुमित्रश्यस्तु च भगिनिकाभागिनेयप्रयाणे॥ मातामह्यांच पित्रोस्वसरी च मृ
तेषु च ऋतोमातुले मातुलान्यां च पाथोसख्योतिवेवस्य विषयन्नपतो ग्रामनाये च नष्टे॥ ऋत्विग
दिमातुलान्यं तेषु मृतेषु आगापिवर्तमानेहय त्र्यंरात्रिं तत्र्यात्र संबंधीयाज्यादिः कपयेदिति॥
तत्रमनुः॥ मातुपक्षिणीरात्रिं शिष्यर्त्विग्बांधवेषु चेति॥ अल्पोपकारमातुले शिष्यसतीसब्र
ह्मचारिषु त्रिरात्रमहोरात्रमेकाहमित्यन्यथासंस्यधियद्दिताबाधयानेन॥ असमन्योपपत्नीत
स्यमपर्णात्रिरात्रं शौचिस्योदक्यात्॥ अन्योपन्नी [illegible] सांगवेदाध्यापिनिष्ये॥ पितृक्रमायाते त्रिरात्र राम ९
स्योक्तत्वात्॥ आधानप्रभृतिया यज्ञी व [illegible] कारणी ऋत्विझ्श्यन्मपितृबांधवेच मृते त
त्र्यात्र संबंधी पक्षिणीरात्रिमशुभेवेदि [illegible] मनुच्चयतस्यार्थः॥ बांधवाश्च स्मृत्यंतरे दर्शिताः॥
आत्मपितृष्वसुपुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः॥ मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबांधवा इति॥
श्वशुरादिषु पक्षिण्या शौचं॥ वृद्धमनुः॥ श्वशुरयोश्च भगिन्याश्च मातुलान्यांच मातुले॥
पित्रोश्वसुश्च तद्वच्च पक्षिणीं पक्षयेन्निशामतिः॥ स्मृत्यंतरमपि॥ मातुले श्वशुरे मित्रं
गुरौ गुर्वंगनासुच॥ अशौचं पक्षिणीं रात्रिं मृता मातामहा इति॥ गोतमोपि॥ पक्षिणीमस

Joint project of the Rajawade Samshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(१७)

पिंडयोः संबंधे सप्ताध्यायनी चेति ॥ तस्यार्थः पितृव्य वधू दार्यमासपिंड यस्यां ॥ तु न श्रयो
निसंबंधा मातुल मातृष्वसृ भगिनी भागिनेयी पत्नी श्वश्रू सादयः ॥ तेषां मनयोत्तत्संबंध प्रतियोगी
पक्षिणी क्षपेत् ॥ एकत्र सहैकस्मिन् गुरुकुले द्वादशाब्दादि बहुकालमध्ययनं कृतं ॥ असौ सता
ध्यायी तन्मरणे पितृ तरि तत्र पक्षिणी पक्षयोदिति ॥ अथौरसस्यो ति निषेधेत्तस्य निदास मंडला
धिपतौ स्वग्रामनायेवा न घेसाति सद्यो निरात्रौ चेन्नक्षत्र दर्शन पर्यंतं अभिचेत्सूर्य दर्शन पर्यं
तं आशौचं ॥ तथा च मनुः ॥ प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थित इति सज्योतिरिति चासह वर्तन
ज्योतिरात्रौ चेत् अह्नि सूर्य दर्शनमनुवर्तते रात्रौ चेद्यथेवं नक्षत्र दर्शनमित्यर्थः ॥ शिष्योपाध्याय
बंधुत्रय गुरुतनयाचार्यभार्या सब्रह्मचारि श्रोत्रियेषु स्वगृह पपन्नेतो मातुले चैकरात्रं ॥ सा
त्रिसब्रह्मचारिण्य धनुकयय दृस्युक्ते स्यान्नवासो युतं स्यादिदमपि सकल सर्व
वर्णेषु तुल्यं ॥ उपाध्यायः ॥ एकदेशं तु वेदस्य वेदांगान्यथापुनः ॥ योध्यापयति वृत्यर्थं उपाध्यायः
स उच्यते इति तल्लक्षणं ॥ शिष्योपि तस्यैवेह निवक्षितः ॥ बंधुत्रयमपि पूर्वोक्तः निर्गुणाः संनिहिता
वा अनुपकारकं वा विषय एवाविवक्षितं उक्तं च गनाथ वचनात् तन्नयायोत्र स्या च्छद दत्तकायपः ॥ आ
चार्यो आप्य मंत्रोपदेष्टा तस्य भार्या प्रतिलोम व्यतिरिक्ता लिखिताविवक्षिता एतासां सत्यपि सा पिंड्ये न

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(10)

नदस्त्रारात्राद्याशौचं प्रीति लोमाश्रितानां त्वाशौचमहतैव सापिंड्यनाशितास्येनाभ दर्ईघ्नः कमा
गादयः॥ श्वुराप्पश्राल्याति न्योमात्रौ चोदकभाडनाह इत्ति प्रीतिषेधस्य स्मरणात्॥ गुरोस्तनय आचार्य
स्य भार्य इत्यत्र समासो विवक्षितः॥ त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति तस्य पुत्रे च पत्न्यां च
दिवारात्रमिति स्थितिरिति मनुनोक्तत्वात्॥ सगोत्रानन्यानसगोत्राचारान्नियतः॥ समानग्रामीये
च श्रोत्रिय इत्याख्यायेनेन विशेषत्वात्समानगोत्र एकग्रामवासी अपूर्वनिवेशस्य श्रोत्रियो मातुलो
पिनि गुणाइहे विवक्षितः॥ एतेषु मृतेषु तत्संबंधी एकरात्रमाशौचं कुर्यात्॥ अत्रऽन्यदत्तकन्या
स्विसपत्रस्य याज्ञवल्क्यः॥ गुर्वेतेनोर[illegible]तुलश्रोत्रियेषु च॥ अन्तेवासे पुत्रे भार्यासु चन्य
गतासु चेति॥ चिकुरपि॥ आचार्यपत्नीपु[illegible]यमातुलश्च स्वचस्त्रहौ सोध्यायिशिष्येष्वेक
राचेण शुद्धिरिति॥ अत्र भार्यापुत्र इ[illegible]पाः इति शब्दवचना संबंधीशब्दस्त्याद्यत्र तियो
गिर्वकभार्यात्वं वानस्येवेदमेकादशौचमपु[illegible]पुंडानो॥ अन्याश्रितेषु दारेषु च पत्नीसुतेषु च॥
गोत्रिण्ये स्नानशुद्धिः स्यु रात्रेपोय न विनेति॥ प्रजापति तेषामाशौचाभावाभिधानात्॥ यदापि त्रिरात्रे
पोवतीन्यतेतिपि तु त्रिरात्राभिधानं॥ यञ्चापन एव खु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च मातामके च त्रिरा
त्रस्यादेकस्तु सपिंडत इति॥ हारितेन॥ ॥ त्रिरात्रादीनां त्रिरात्रमुक्तात्सापिंडनामेकाभिधान॥

राम
१०

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com